

NUMISMATICA LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ

Radu ARDEVAN *

Résumé: *L'article suit l'évolution des préoccupations de l'Université de Cluj pour l'étude des monnaies. L'université hongroise a commencé à enseigner la numismatique ancienne au début du XXe siècle. Dans l'entre-deux-guerres, la nouvelle Université roumaine n'a plus cultivé la numismatique dans le processus didactique, malgré les progrès évidents de la recherche dans ce domaine. Pendant la dictature communiste, avec toutes les contraintes idéologiques, la recherche et la publication de matériels monétaires ont beaucoup progressé, sans que la numismatique soit introduite dans l'enseignement. Ce n'est qu'après 1990 que les cours universitaires de numismatique ancienne ont repris à Cluj, avec des effets bénéfiques sur la recherche. L'étude systématique des médailles modernes a également commencé. Hélas, la numismatique médiévale continue d'être négligée. Des efforts futurs sont nécessaires pour maintenir la spécialité à un niveau européen compétitif.*

Rezumat: *Articolul urmărește evoluția preocupărilor Universității din Cluj pentru studiul monedelor. Universitatea maghiară a început să predea numismatică antică la începutul secolului al XX-lea. În perioada interbelică, noua Universitate Română nu a mai cultivat numismatica în procesul didactic, în ciuda progresului evident în cercetarea în domeniu. În timpul dictaturii comuniste, cu toate constrângerile ideologice, cercetarea și publicarea materialelor monetare a făcut progrese mari, fără ca numismatica să fie introdusă ca materie de studiu. Abia după 1990 s-au reluat la Cluj cursurile universitare de numismatică antică, cu efecte benefice asupra cercetării. A început și studiul sistematic al medaliilor moderne. Din păcate, numismatica medievală continuă să fie neglijată. Sunt necesare eforturi viitoare pentru a menține specialitatea la un nivel european competitiv.*

Mots-clés: *université, Cluj, numismatique, recherche, Antiquité, Moyen-Âge, médailles modernes.*

Cuvinte cheie: *universitate, Cluj, numismatică, cercetare, Antichitate, Evul Mediu, medalii moderne.*

Importanța numismaticii ca știință auxiliară a istoriei este astăzi mai mult decât evidentă (Grierson 1951; Jones 1956). Studiarea monedelor poate oferi cunoașterii date și informații care uneori nu apar în nici o altă categorie de izvoare. Pentru vremurile în care societățile omenesti au folosit moneda, importanța surselor numismatice crește enorm cu cât lipsesc mai mult alte categorii de surse istorice. Aceste adevăruri au fost resimțite, cu mai mare sau mai mică acuitate, în cultura europeană încă de la începuturile științei moderne, iar interesul pentru monedele vechi de la Renaștere încoace este dovedit de colecțiile numismatice create de-a lungul vremurilor, de publicațiile savante pe marginea lor și de implicarea crescândă a acestora în reconstituirea corectă a trecutului (Mihăilescu-Bîrliba 2003; 2005: 93-132.).

Dar acest interes nu a mers totdeauna mână în mână cu vreun efort didactic corespunzător. Când ne gândim la formarea de specialiști ai domeniului, trebuie să avem în vedere mai multe aspecte care, toate, au împiedicat proliferarea preocupărilor de acest fel la nivel universitar. De fapt, până spre

---

* Universitatea 'Babeș-Bolyai', str. M. Kogălniceanu, nr. 1, cod poștal 400084, Cluj-Napoca, jud. Cluj, România; rardevan@gmail.com.

mijlocul secolului XX, în ambianța universitară europeană formarea specialiștilor numismați a rămas – în majoritatea cazurilor – la nivelul de opțiune individuală și eforturi proprii ale celor interesați¹.

Un prim motiv îl constituie caracterul special al numismaticii ca știință. Ea presupune cunoștințe istorice vaste, stăpânirea geografiei și a limbilor izvoarelor istorice, dar și noțiuni de paleografie ori epigrafie, de istoria artelor și chiar de tehnică metalurgică. Este evident că puține persoane se pot dedica unor asemenea competențe, și că ele înseși au nevoie de o formație intelectuală cât mai largă. În consecință, formarea unui numismat prin eforturi individuale, cu recursul la cunoștințe câștigate din diverse domenii, apărea ca singura posibilă (Mihăilescu-Bîrliba 2005: 66-92).

Un al doilea este oferit chiar de caracterul relativ restrâns al aplicării acestor cunoștințe. Odată dobândite, ele pot clarifica domenii însemnate ale istoriei și culturii, dar numai pentru unele dintre acestea aportul lor este considerabil (Breglia 1961). În plus, perfecționarea ca numismat este condiționată de accesul la un fond monetar vechi, o colecție de specialitate, ceea ce nu orice instituție de învățământ își poate permite. Iar acest acces se cere dublat de calități speciale de cercetare, cum ar fi răbdarea și acribia, capacitatea de analiză aprofundată, plăcerea pentru o muncă migăloasă de documentare și de interpretare, chiar și puțința de a-și vizualiza obiectul ori reconstituirea pieselor deteriorate.

De aceea, studierea monedelor vechi rămâne, chiar și astăzi, o știință 'orhidee' ori 'de nișă', o specialitate distinsă și onorabilă, dar cu acces restrâns și aparent rezervată doar unor 'inițiați'. Nu constituie așadar o anomalie faptul că numismatica a figurat rareori în programele universitare ca știință de sine stătătoare, obiect distinct al efortului didactic. Mari universități, de incontestabil prestigiu, nu manifestau preocupări pentru un învățământ de profil, pentru formarea de noi specialiști. Majoritatea marilor numismați erau, până spre începutul secolului XX, niște autodidacți – iar activitatea lor s-a desfășurat adesea în afara instituțiilor cu rol educațional (în muzee², cabinete publice ori particulare, în biblioteci³ ori sub egida unor case de comerț cu bunuri culturale⁴). Primele prelegeri universitare de profil au apărut abia spre începutul secolului XX, doar în câteva universități europene (Casoli 2015); iar primul institut universitar dedicat studierii numismaticii a fost înființat doar în deceniul al șaptelea al secolului XX, în cadrul Universității din Viena (Emmerig 2005).

Mai trebuie luat în considerare și un alt aspect. Numismatica privește toate emisiunile monetare create sau doar folosite de o anumită societate, și – în chip firesc – se poate divide pe subdomenii și perioade. În partea noastră de lume avem o numismatică antică și o alta medievală, fiecare cu diverse categorii, apoi una a epocii moderne și chiar o numismatică contemporană. Dar aceste specialități distincte nu prezintă egal interes pentru cercetarea modernă. În timp ce studiul monedelor antice rămâne o sursă istorică de neînlocuit pentru cercetarea trecutului, aportul numismaticii medievale apare ca mai restrâns, odată ce epoca beneficiază și de abundente surse scrise. Lucrul acesta este și mai evident pentru numismatica vremurilor mai noi, epoca modernă și cea contemporană; monedele și medaliile acestor epoci rămân în primul rând documente artistice și de mentalitate, rolul lor în cercetarea economiei și societății este limitat și specific. Nici preocupările pentru aceste domenii nu vor fi, prin urmare, similare ca intensitate – atât în mediul cercetării cât și în cel universitar; în chip oarecum natural, studierea monedelor antice va fi evident mai cultivată decât celelalte direcții (problemă atinsă doar parțial la Mihăilescu-Bîrliba 2005: 102-109).

Toate aceste realități trebuie avute în vedere atunci când încercăm să urmărim și să evaluăm rolul numismaticii în învățământul superior dezvoltat de o anumită instituție, în cazul nostru – *Alma Mater Napocensis*.

Posibilitățile de cercetare sunt, în cazul de față, drastic limitate. Universitatea clujeană își află începuturile în colegiul iezuit fondat la 1581; după eclipsa din secolul XVII, această instituție universitară va renaște în zorii veacului următor și va evolua ascendent până în anii regimului liberal al monarhiei habsburgice. Abia la 1872, pe baza acesteia, se va inaugura Universitatea modernă (Ghitta 2012: 15-68). Dar pentru tot acest lung interval dispunem de prea puține documente, iar reconstituirea procesului de învățământ se poate face doar parțial și cu dificultate. În orice caz, nu înregistrăm atunci nici un interes special pentru numismatică. Nu au rămas nici dovezi pentru vreo

presupusă colecție monetară a Universității, cum aveau deja alte instituții similare din Europa. Este o realitate ce se cere corelată cu neglijarea aici a numismaticii chiar printre cărturarii vremii; spre deosebire de Sibiu, Târgu Mureș ori Alba Iulia, la Cluj nu cunoaștem decât o un singur intelectual cu asemenea preocupări în prima parte a sec. XIX, pe Mihály Papp Szathmári, iar colecția lui nu s-a păstrat (Winkler 1960).

Pentru Universitatea modernă, cea care – trecută prin numeroase transformări – își continuă și astăzi activitatea, lucrurile stau aparent mai bine. Există serii de acte și documente păstrate, iar informațiile lor pot fi completate fericit cu surse memorialistice ori epistolare, ca și cu anumite studii monografice parțiale. Totuși, situația este departe de a fi mulțumitoare. Fondurile documentare apar ca incomplete și cu lipsuri, sunt în mare măsură neprelucrate, și chiar sunt păstrate astăzi în mai multe locuri (Cluj, București, Sibiu, Szeged, Budapesta). Ca atare, reconstituirea clară a procesului de învățământ, a programei cursurilor ori a altor activități întâmpină mari dificultăți. Activitatea științifică a cadrelor didactice ajută oarecum acest proces și trebuie luată în considerare, dar ea surprinde preocupări și competențe ale acestora, nu procesul didactic efectiv. Din fericire, dispunem astăzi de anumite sinteze asupra vieții universitare clujene în secolele XIX-XX: lucrările lui Sándor Márki pentru perioada până la 1919 (Márki și Pisztory 1896; Márki 1922), cea a lui Stelian Neagoe pentru epoca interbelică (Neagoe 1980), și mai ales monografia recentă editată de O. Ghitta (Ghitta 2012). Ele permit întrucâtva o privire în interiorul instituției, în evoluția procesului didactic și în prioritățile învățământului în fiecare etapă.

La data fondării ei, universitatea modernă nu dispunea încă nici de o colecție de antichități, nici de cadre special calificate pentru acest domeniu. Dar în Cluj funcționa deja Asociația Muzeului Ardelean (din 1859), organizație cetățenească ce înființase muzeul cu același nume. Or, între membrii fondatori se număra și profesorul Henrik Finály, care se afirmase drept un numismat amator competent, avea câteva publicații și funcționa pe post de custode al colecției de arheologie și numismatică a muzeului. Este adevărat că, la acea dată, noul muzeu dispunea de un local impropriu, iar colecțiile (inclusiv cea numismatică) erau practic inaccesibile cercetării. Totuși, forțe de lucru erau, iar asocierea Muzeului Ardelean cu Universitatea avea să schimbe totul în bine. Într-adevăr, prin actul de asociere din 1885 muzeul pune la dispoziția învățământului superior, iar Universitatea se obliga să asigure spațiul necesar funcționării muzeului și să salarizeze un personal minimal (Ghitta 2012: 72, 78, 80; Vincze 2014: 13-19).

Dar deja chiar de la înființare, o serie de slujitori ai acestuia au fost cooptați drept cadre universitare, între aceștia și H. Finály. El va deveni mai târziu și rector al Universității (pentru un an, 1874-1875, conform uzanțelor vremii) (Petruț 2017: 47-50).

Putem spune astăzi că perioada de activitate a lui H. Finály ca profesor la Facultatea de Litere și Filosofie, cuprinsă între anii 1872 și 1899, constituie prima afirmare a numismaticii ca disciplină universitară la Cluj. Profesorul clujean a predat în principal cursuri de istorie antică și arheologie, știința monedelor vechi nu a putut constitui decât o parte minoră, ocazională, a activității sale. Totuși, au existat câteva cursuri de numismatică antică, în seria celor facultative, iar literatura numismatică din biblioteca muzeului a început a fi folosită și de studenți. Este important de remarcat că, în tot acest timp, H. Finály și-a continuat activitatea de custode al colecției numismatice, a inițiat o oarecare organizare a acesteia și a achiziționat unele cărți de specialitate (Ghitta 2012: 109-110; Vincze 2014: 14-17; Petruț 2017: 51, 55).

Dar nu trebuie uitate nici limitele acestor începuturi. Finály însuși era un amator talentat, care deprinsese mai mult sau mai puțin singur tainele domeniului, la nivelul comun al numismaticii de atunci. Domeniul era văzut de el ca o disciplină legată de istoria artelor, monedele erau tratate ca obiect de valoare, rareori se acorda atenție tezaurilor, iar problemele circulației monetare nu i-au stârnit interesul. În învățământul său universitar conta doar numismatica Antichității clasice, în timp ce monedele Evului Mediu ori cele mai recente nu erau deloc luate în atenție. Atât în scrisul lui cât și în cursurile ținute se recunoaște viziunea și orizontul colecționarului erudit, de bună tradiție renașcentistă și iluministă. Studiul monedelor trebuia să ofere repere istorice și artistice, să ilustreze marea civilizație

greco-romană (model incontestabil al lumii moderne), și doar prea puțin să contribuie la lărgirea cunoașterii istorice asupra țării și zonei mai largi în care funcționa Universitatea însăși. Iar literatura invocată, în cea mai mare parte germană ori franceză, exprima aceeași concepție generală (Mihăilescu-Bîrliba 2005: 103.). Toate acestea sunt constatări privitoare doar la predarea numismaticii, căci pe plan științific contribuțiile sale – din toate domeniile antichității (ori chiar pentru monedele medievale - vezi Huszár, Pap și Winkler 1996: 155, nr. 21-22) – sunt importante și mult mai bine ancorate într-o cercetare modernă a trecutului Transilvaniei.

Nu trebuie să îl învinovățim prea mult pe profesorul clujean pentru aceste limite, ele erau ale epocii respective în general. Iar nivelul cunoașterii istoriei antice, inclusiv al arheologiei regionale, era abia incipient, așa că nici nu reclama deocamdată un recurs mai larg la sursele numismatice, nici nu putea oferi repere pentru dezvoltarea unor asemenea cercetări. Putem afirma că, la acel moment, studiul numismaticii în Universitatea clujeană se plasa la un nivel european mediu, întâlnit în alte instituții de învățământ superior similare, în timp ce majoritatea universităților nici măcar nu abordau domeniul. Nu alta era situația, de exemplu, la Budapesta (unde Ö. Gohl activa la Muzeul Național - Ábrányi și Soós 2001: 216-7; Vincze 2014: 95.) sau la București (cursuri începute abia de C. Moisil - Ionescu 1995: 320-5). Însă, în comparație cu marile centre academice europene, precum Viena, Berlin ori Paris, cultivarea numismaticii la Cluj apare ca rămasă în urmă, la un nivel onest dar provincial. Faptul trebuie corelat și cu lipsa unor alte contribuții în domeniu, din afara mediului academic. Se pare și că H. Finály nu a avut discipoli în această direcție, iar dezvoltările ulterioare nu se revendică de la el. Însă simpla includere a numismaticii antice între materiile de interes universitar se cuvine a fi evidențiată, căci – repetăm – acest fapt nu era foarte frecvent în epocă.

Lucrurile aveau să evolueze ulterior, prin activitatea lui István Kovács (Ardevan 2005-2006; 2009). Tânărul istoric s-a format sub influența decisivă a lui Béla Pósta, care – fără a fi deloc numismat – a înțeles importanța domeniului pentru cunoașterea istorică și a făcut tot posibilul spre a-i susține dezvoltarea, la un nivel competitiv european. Sub conducerea lui B. Pósta, muzeul clujean (care funcționa ca o secție a Universității) a achiziționat o vastă literatură numismatică performantă, și-a lărgit colecțiile și a devenit o prezență remarcabilă în peisajul cultural și didactic al cetății. Iar ca profesor și șef de școală, același B. Pósta a depus toate strădaniile necesare spre a angaja tineri, a-i ajuta să se formeze profesional și să se specializeze cât mai temeinic (Vincze 2014: 19-43, 261-71, 273, 278, 515-7.). În acest sens se înscrie și traiectoria lui Șt. Kovács. Deși acesta se afirmase ca pasionat de istoria antică și arheologie în genere, maestrul i-a remarcat aptitudinile deosebite pentru numismatică, acribia și răbdarea dovedite, precum și seriozitatea cu care se dedica muncii administrative de muzeu. Numit custode al colecției monetare încă de pe băncile facultății, Șt. Kovács a realizat determinarea și clasificarea modernă a fondului monetar, din toate epocile, și a introdus documentația standard a Cabinetului Numismatic, după modele vieneze și budapestane. El a folosit cu pricepere cele mai bune instrumente de lucru ale vremii și a dovedit viziune istorică în înțelegerea monedelor antice. Așa că a fost ajutat să studieze în străinătate, iar în anul 1908 a obținut titlul de doctor la Cluj, cu o teză despre sistemul monetar la Etruriei antice, publicată ulterior în maghiară, franceză și italiană (Kovács 1909; 1911). Practic, Șt. Kovács poate fi considerat primul numismat ardelean format ca atare și beneficiar al unui titlu academic din specialitate. Dar se pare că lucrarea sa de doctorat a fost singura teză de numismatică susținută în universitate, până la unirea Transilvaniei cu România.

Lăsând acum la o parte alte prestații ale sale, trebuie să observăm că Șt. Kovács a dus practicarea numismaticii la un nivel superior, comparabil cu cel din mari universități europene ale vremii. Ca om de știință, a organizat excelent Cabinetul Numismatic al Muzeului Ardelean, și a susținut organizarea altor colecții numismatice din provincie. De asemenea, a cercetat și publicat monede antice de toate felurile și epocile, dar a abordat la nevoie și produsele epocilor mai recente. Prin urmare, a înțeles și importanța științifică a pieselor medievale sau moderne, ori chiar a medaliilor. Putem spune că el a văzut mai bine rolul monedelor ca izvor istoric (Ardevan 2005-2006; 2009).

Dar activitatea sa didactică a rămas, conform cerințelor de atunci, circumscrisă Antichității. Cursurile sale universitare se refereau la numismatica epocii antice: 'Monetele Greciei antice' (1914-1915), 'Monetele republicii romane' (1915-1916) și 'Sistemele monetare din Antichitate' (1918-1919); a avut un singur curs de numismatică medievală, și doar de un semestru în anul academic 1913-1914 (Vincze 2014: 93, 97, 98). La acestea mai putem adăuga diverse conferințe, susținute la Cluj ori în alte orașe, pentru a prezenta unui public mai larg valoarea și importanța monedelor vechi. Aceste cursuri se plasau la nivelul european al vremii, și ele marchează un incontestabil progres didactic (Ardevan 2005-2006: 178; 2009: 227; Vincze 2014: 93-95). Însă observăm și în cazul său anumite limite, legate de înțelegerea numismaticii de către lumea academică europeană de atunci. Astfel, monedele sunt încă tratate ca piese cu valoare artistică, și doar mai puțin ca sursă pentru cunoașterea realităților antice. Apoi, efortul propriu de cercetare nu se regăsește în materia teoretică a cursurilor, unde studiul numismaticii (de fapt, doar al celei antice) pare menit a ajuta doar la înțelegerea istoriei și artei universale, nu se corelează cu realitățile istorice regionale. Mai trebuie spus că, din cauze exterioare, activitatea didactică a lui Șt. Kovács în sfera numismaticii a fost foarte scurtă (doar între 1909 și 1916) (Ardevan 2005-2006; 2009; Vincze 2014: 138-48). Așa că, în acei puțini ani, el nu a apucat să formeze vreun discipol de încredere. Nici nu știm să fi condus vreo lucrare de licență dedicată acestei științe. Prezența sa ca numismat specialist a fost chiar și mai redusă, datorită multiplexelor sale implicări ca cercetător în arheologie ori în istoria medievală.

După anul 1918, transformările generale ale societății au cuprins și sfera universitară, afectând și învățământul universitar clujean. Ele au vizat mai multe domenii, și au înrăurit numismatica în varii direcții, aparent contradictorii.

Pe de o parte, trebuie să remarcăm progresul cercetării, îndeosebi în ceea ce privește monedele antice. Cabinetul numismatic a continuat să se îmbogățească, iar actele de evidență au notat mai riguros condițiile de descoperire (Ardevan 1994: 22-25). Au apărut tineri specialiști formați la Cluj, care au publicat și monede, dovedind competență numismatică la nivel european: M. Macrea (Bărbulescu 1978: 10-13, 26-27), O. Floca (Lazăr 1982-1983), N. Lupu (Lupu 2002), care au activat alături de mai vechii colaboratori ca I. Kovács, J. Herepei (Vincze 2014: 127-8) ori Al. Ferenczi (Vincze 2014: 121-4). Iar aceștia au publicat nu doar emisiuni grecești ori romane, ci și monede barbare. Monedele au început să conteze mai mult în studierea și interpretarea siturilor arheologice. Toate acestea sunt elemente de incontestabil progres.

În schimb pe plan didactic lucrurile par a regresa. Într-adevăr, în programele facultății din noua universitate românească numismatica apare doar sporadic. Nu au mai existat multă vreme cursuri de această specialitate, ci numai prelegeri ocazionale și, uneori, câte un seminar facultativ (Pop 1983: 171). Se pare că situația se datorează schimbărilor generale pe care le cunoștea școala în anii interbelici (nimic despre numismatică la Neagoe 1980.). Pe de o parte, acum apar pentru prima oară proiecțiile de imagini la cursuri, iar recursul la monede pentru a ilustra arta Antichității clasice și-a pierdut brusc importanța. Pe de altă parte, se pare că școala superioară românească se confrunta cu alte priorități, se punea mare accent pe istoria românilor din Transilvania – până acum prea puțin evidențiată – ori pe arheologia dacică, așa că numismatica rămânea o specialitate 'de nișă'. Este semnificativ faptul că în perioada interbelică s-au achiziționat mai puține instrumente de lucru pentru această specialitate, și acestea mai ales din spațiul germanofon (Paulsen 1933, Pink 1939, Strack 1931-1937 etc.), trecându-se cu vederea noile progrese înregistrate îndeosebi în literatura anglofonă, în general slab cunoscută specialiștilor noștri.

Progresele realizate în publicarea de material monetar s-au desfășurat în mare parte în afara cadrului universitar, și nu s-au regăsit în activitatea didactică. De altfel, nivelul de prelucrare a monedelor rămânea redus, așa încât de exemplu V. Christescu scrie monografia asupra vieții economice din Dacia romană (Christescu 1929) fără să recurgă deloc la sursele numismatice. Predarea unor cunoștințe de numismatică – exclusiv antică – s-a desfășurat la Cluj doar sporadic, și numai prin inițiativele lui Mihail Macrea⁵. Dar și el însuși s-a ilustrat mai mult ca arheolog de teren și epigrafist, doar cu intervenții punctuale în numismatică. Iar studiul monedelor medievale sau moderne a stârnit

încă și mai puțin interes. Dintre lucrările studentești din epocă nu știm, cel puțin până acum, de nici una care să fi abordat vreun subiect de numismatică. De asemenea, nici o teză de doctorat cât de cât remarcabilă nu s-a susținut pe vreun subiect de profil.

Putem spune că, în ciuda progreselor generale ale cunoașterii istorice și ale vieții academice în general, pe planul predării acestei materii Universitatea din Cluj a cunoscut atunci un regres. Remarcăm că exact în același timp la București se înregistrau unele progrese, iar pe plan mondial numismatică începea să fie predată sistematic la Viena, Paris, Londra, Milano ori Budapesta. Explicația trebuie căutată în noile preocupări și probleme ale vremii, în starea de incertitudine a școlii ce se confrunta cu mutații socio-culturale, dar și în starea materială precară a umanoarelor în general⁶. O știință atât de specializată părea de mai puțin interes pentru decidenții vremii, și nimeni de la Cluj nu pare să fi întrezărit atunci uriașul ei potențial.

Situația nu s-a schimbat deloc în anii refugului și ai războiului. Universitatea românească, refugiată la Sibiu, s-a ilustrat la fel pe plan numismatic (Ghitta 2012: 175-83.), tot așa și noua universitate maghiară de la Cluj, unde nu mai înregistrăm nici predarea unor cunoștințe din domeniu, nici activitatea unor noi cercetători (afară de veteranul Șt. Kovács) (Ghitta 2012: 185-99.)⁷.

Convulsiiile perioadei postbelice, trecerea la regimul comunist și reformarea din temelii a învățământului au influențat din nou destinul acestei științe în mediul universitar clujean, ca peste tot în țară și în lume. Și iarăși putem descoperi efecte contradictorii ori surprinzătoare, vizibile și în destinul numismaticii la Cluj.

Ca peste tot, și în Universitatea noastră învățământul istoriei a căpătat o puternică tentă politico-ideologică. În anii stalinismului, aceasta includea și accentul pus pe 'lupta de clasă', împreună cu neglijarea Antichității clasice și cultivarea arheologiei preistorice ori prefeudale. Ulterior, după 1964, accentul s-a mutat treptat pe 'unitatea și continuitatea multimilenară' a poporului român, fără a se renunța însă la numeroasele materii ideologice. În noile circumstanțe, viziunea asupra epocii romane în Dacia a devenit mai pozitivă, ceea ce a permis realizarea unor mari progrese în cercetare. Dar, în toate aceste ipostaze, numismatică a rămas un domeniu marginal, neglijat de învățământul superior, chiar dacă concluziile acestei științe erau larg folosite în discursul istoric. O altă modificare a vizat regimul colecțiilor monetare. La Cluj, cea a Universității – crescută pe baza oferită de vechiul Muzeu Ardelean – a trecut integral în administrarea Institutului de Istorie al Academiei. Noile reglementări privind metalele prețioase, foarte restrictive, limitau drastic accesul cercetătorilor la monede, ceea ce s-a petrecut și la Cluj. În plus, mecanismul administrării colecției monetare clujene nu o deschidea prea mult cercetării, și chiar administratorii ei (tinerii I. Winkler și E. Chirilă) nu au fost îndrumați spre valorificarea ei largă – dimpotrivă (Preda 2008: 344-5). Aprovizionarea cu literatura numismatică mai recentă, îndeosebi din Occident, a fost mai întâi suspendată, iar apoi s-a reluat sporadic, cu sincope frecvente și – în general – mult sub nivelul necesităților. Așa că, până prin anii '70 ori chiar '80, cei care au abordat cercetarea monedelor la Cluj s-au văzut nevoiți să lucreze cu instrumente vechi, de mult depășite, ori să-și procure singuri lucrările de referință necesare (în timp ce la București⁸ sau chiar la Iași s-au făcut progrese semnificative în înzestrarea domeniului, e drept că mai ales prin inițiative individuale).

Dar și la Cluj, ca pretutindeni în țară, s-a resimțit efortul de cercetare și de studiere a 'culturii materiale' ca suport al interpretărilor de istorie socială. Anii postbelici au însemnat, printre altele, finanțări generoase pentru anumite șantiere arheologice, precum și întemeierea de numeroase muzee locale și zonale (Horedt 2014: 106-112). O serie de colecții monetare publice s-au constituit și în Transilvania, și au căpătat statut oficial. Mai târziu, după anii '60, ele vor deveni o bază importantă pentru dezvoltarea acestor studii. O altă tendință nouă a constituit-o atenția acordată istoriei economice, fapt care a adus mai mult în interesul cercetării monedele medievale și chiar moderne.

Pentru perioada stalinistă se observă și la Cluj unele progrese în cercetare. S-au publicat descoperiri monetare (clasice, barbare, bizantine ori chiar feudale) și s-a ameliorat interpretarea acestora⁹. În anii '50 au apărut tineri cercetători cu preocupări sistematice pentru numismatică: I. Winkler (Mihăilescu-Bîrliba 1987, cu lista bibliografică), I. Sabău¹⁰ (Sabău 1958, 1960), D. Protase

(Gaiu și Găzdac 2006: 19, 25-41, lista bibliografică), E. Chirilă (Gudea și Ardevan 1991, cu lista bibliografică), formați îndeosebi în jurul lui M. Macrea. Dar trebuie remarcat că formarea acestora se producea prin eforturi individuale, nu într-un cadru organizat. Numismatica nu se preda la Universitate, iar cei care o ilustrau prin cercetările lor funcționau tot în afara Universității – la muzeu sau mai ales la Institutul de Istorie al Academiei.

Depășirea perioadei staliniste în România comunistă a adus progrese vizibile și în viața academică. Ele sunt foarte vizibile pentru cercetarea numismatică clujeană. Înregistrăm mai întâi contribuțiile lui D. Protase la studierea continuității postromane. În anii '70 devin cunoscuți și apreciați I. Winkler și E. Chirilă ca numismați ai Antichității ori ai Evului Mediu, și încep să se afirme N. Gudea (pentru monedele antice târzii) și Fr. Pap (pentru monedele medievale). Studiile de numismatică, antică ori medievală și mai puțin modernă, au continuat apoi un drum ascendent, cu publicări complete de colecții muzeale (Chirilă *et al.* 1970; Chirilă și Socolan 1971; Chirilă, Gudea și Moldovan 1972; Chirilă *et al.* 1980) (nu și a celor de la Cluj, e drept), de tezaure ori de descoperiri pe câte un sit (Mihăilescu-Bîrliba 1987, cu lista bibliografică; Gaiu și Găzdac 2006: 19, 25-41, lista bibliografică; Gudea și Ardevan 1991, cu lista bibliografică). Sursele numismatice au devenit din ce în ce mai prezente în argumentarea istorică, lucru vizibil deja în sinteza lui M. Macrea despre Dacia romană (Macrea 1969: 321-37). Problematika complexă a numismaticeii antice a intrat în dezbatere științifică, adeseori cu invocarea unei literaturi europene recente. O tendință nouă s-a conturat prin recursul la numismatica medievală¹¹. Și mai trebuie să amintim tezele de doctorat susținute pe teme numismatice, mai întâi doar la București - I. Winkler¹², D. Protase (Protase 1966), apoi și la Cluj - I. Glodariu (Glodariu 1974, capitolul despre circulația monetară), Fr. Pap¹³, C. Preda (Preda 1973).

Dar tot acest efort major de cercetare implica prea puțin sau deloc Universitatea însăși, unde numismatica era doar amintită ori eventual citată. Autorii menționați nu erau cadre universitare. Lucrările de licență privind teme de numismatică au rămas puține și nesemnificative, nu s-a conturat practic nici o direcție de formare a noilor specialiști, nici măcar atât cât se începuse (timid, e drept) la București. În comparație cu alte universități europene, situația de la Cluj rămânea mult în urmă, chiar față de instituții similare din Polonia sau Ungaria. În plus, se accentua discrepanța între progresele evidente ale cercetării și programa universitară rigidă.

Starea nesatisfăcătoare a studiilor numismatice în cadrul universitar de la Cluj s-a accentual îndată după anul 1980, când colecțiile monetare i-au fost luate Institutului și au trecut în administrarea Muzeului (Preda 2008: 344-5). Era chiar momentul unui 'schimb de generații' între cercetători. Numit custode al colecției muzeale lărgite, semnatarul acestor rânduri a cunoscut direct dificultățile formării ca specialist prin eforturi proprii, departe de literatura necesară și sub controlul sâcâitor al factorului politic. Iar restrângerea generală a studiilor universitare în 'epoca de aur', cu precădere a celor umaniste, îngusta și mai mult perspectivele formării viitorilor specialiști.

Totul s-a schimbat brusc îndată după 1989. În noile condiții, efortul general al societății românești de a surmonta handicapul față de lumea civilizată s-a resimțit și în viața universitară. Clujul n-a făcut excepție.

În 1990 Universitatea clujeană a introdus schimbări profunde. Printre altele, Catedra de Istorie Antică și Arheologie, recent înființată, a decis introducerea unui curs de un an de numismatică antică – ce a fost încredințat subsemnatului. După trei ani, acesta a fost completat cu un curs masteral de 'Izvoare numismatice', tratând tot Antichitatea europeană. Reaparitia unei forme de învățământ universitar pentru numismatică, după o eclipsă de șapte decenii, constituie o realizare remarcabilă. Dar se cuvine să evidențiem fenomenele similare, cam în același moment, la București și Iași, iar ulterior la Sibiu, Alba Iulia și câteva noi universități bucureștene¹⁴; altfel spus, universitatea napocensă nu făcea decât să se încadreze corect și la timp într-o tendință generală a învățământului superior de specialitate. Nu intrăm acum în istoria destul de agitată a acestor cursuri, istorie ce cuprinde redimensionări, refaceri și chiar suspendare temporară. Trebuie spus că, în ciuda diverselor dificultăți și modificări administrative, aceste forme au supraviețuit și continuă să dea roade. În plus, în ultimii ani li se adaugă un curs facultativ de numismatică romană, ținut de dr. Cr. Găzdac.

Noul mecanism de formare a unor specialiști a avut curând efecte vizibile. Au apărut câțiva tineri formați în această ambianță, care s-au dedicat cu succes studierii monedelor vechi și s-au ilustrat în diferite muzee ori centre de cercetare. S-au susținut câteva lucrări de licență ori de masterat pe teme numismatice antice. Universitatea a desfășurat și unele eforturi de înzestrare – de exemplu s-a achiziționat biblioteca regretatului E. Chirilă¹⁵. Deosebită a fost înmulțirea vizibilă a tezelor de doctorat pe această problematică¹⁶ - fenomen prezent și la alte universități din țară¹⁷. Așa că, într-o oarecare măsură, problema formării viitorilor specialiști pentru acest domeniu restrâns și-a aflat o rezolvare corespunzătoare. Rezultatele unor absolvenți acestui învățământ sunt cât se poate de încurajatoare; se evidențiază îndeosebi activitatea prodigioasă a lui Cr. Găzdac¹⁸.

Din păcate, nu putem cita nimic comparabil pentru numismatica medievală; în prezent, acest domeniu rămâne necultivat și nereprezentat, nu doar la Universitate, ci în general în mediul academic clujean¹⁹. Este evident că vor fi necesare eforturi noi spre a se acoperi această gravă deficiență.

Dar, în chip surprinzător, o înflorire neașteptată a cunoscut la Cluj studiarea medalisticii moderne. Rezultatele au venit din două direcții. Mai întâi cităm munca de cercetare a Liviei Călian, custode al Cabinetului numismatic al Muzeului²⁰. Lucrările ei au reprezentat pași mari spre studiarea unor întregi colecții de medalii sau a unui gen artistic ilustrat de acestea (Călian și Jude 1995; Călian 2013, 2014). Dar Domnia sa și-a desfășurat activitatea în afara învățământului superior. În interiorul acestuia impulsul a venit din sfera istoriei artelor; cercetările prof. N. Sabău asupra barocului transilvan (Sabău 2002, 2005) au susținut atât eforturile doamnei L. Călian, cât mai ales noile demersuri ale doamnei Claudia Bonța (Bonța 2012). Așa că se conturează o anumită valorificare a acestui patrimoniu, în pas cu tendințele actuale pe plan mondial.

Trecând în revistă evoluția acestor preocupări în ambianța universitară de la Cluj, remarcăm realizările înregistrate, dar nu putem trece cu vederea slăbiciunile și lipsurile încă prezente. Clujul academic se străduiește să acopere și acest câmp al cunoașterii istorice și să țină pasul cu cercetările europene avansate. Dar, dacă studiul numismaticii a reintrat în atenția învățământului superior napocens, tot mai rămân multe de făcut pentru a-l aduce la un nivel onorabil în contextul contemporan.

Note

¹. Pentru istoria generală a numismaticii vezi: Weil 1895; Babelon 1901; Clain-Stefanelli 1965; Göbl 1978: 23-28.

². Un bun exemplu îl constituie publicarea monedelor antice din colecțiile Muzeului Britanic, la hotarul secolelor XIX și XX (*A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*, London, I - XXVII, 1873-1927; *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, London, I-III, 1910-1914; *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, London, I-VI, 1923-1964). Ea a fost realizată de echipa de salariați ai acestui muzeu.

³. Henry Cohen (1806-1880), autorul primelor determinatoare de monede romane, a fost din 1859 doar modest funcționar la cabinetul numismatic al Bibliotecii Naționale franceze.

⁴. Așa și-a început activitatea, de exemplu, Robert Göbl (Ardevan 1999-2000: 367).

⁵. Seminarii de numismatică greacă și romană în anul academic 1941-1942 (Bărbulescu 1978: 12). A participat cu comunicări la al VI-lea Congres național de numismatică și arheologie, care avut loc la Cluj în 1936 (Bărbulescu 1978: 11).

⁶. Situația financiară grea a universității, ca și a lumii academice românești în general, apare mereu în problematica vremii (Neagoe 1980: *passim*).

7. Cartea despre emisiunile monetare ale lui Gabriel Bethlen (Huszár 1945) privește istoria Transilvaniei medievale și s-a tipărit la Cluj, dar autorul activa la Budapesta.
8. La cabinetul numismatic al Institutului de Arheologie din București, colegii (B. Mitrea, C. Preda, Gh. Poenaru Bordea și alții) au constituit chiar în acea perioadă – prin eforturi proprii și cooperare loială – o bibliotecă de specialitate excelentă, deschisă cercetării.
9. O imagine sintetică se poate obține din Golimas și Gheorghe 1984.
10. S-a specializat în numismatica medievală, dar a fost răpus prea curând de boală.
11. Alături de E. Chirilă și I. Winkler (Mihăilescu-Bîrliba 1987, cu lista bibliografică; Gudea și Ardevan 1991, cu lista bibliografică), direcția aceasta a fost ilustrată mai ales de Fr. Pap. Vezi și Huszár, Pap și Winkler 1996 cu o parte din bibliografie.
12. Teza se intitula *Circulația monetară în Dacia romană*, a fost susținută în 1961 și a rămas inedită.
13. Teza trata comerțul Clujului medieval și a rămas inedită.
14. Prelegeri de numismatică (cu precădere antică) s-au mai ținut temporar, prin anii '90, și la alte universități din țară (Timișoara, Reșița, Constanța ...).
15. Semnatarul acestor rânduri a fost direct implicat.
16. Doctorate din domeniul numismaticii antice, susținute la Cluj-Napoca și publicate în formă de carte: Suci 2000; Dudău 2006; Pîslaru 2009; Munteanu 2010; Domocoș 2014; Alföldy-Găzdac 2018. Au rămas inedite: Purece 2008 (material apărut parțial în mai multe studii și articole); Budihală 2012; Demian 2012; Șeptilici 2013.
17. Am avut cunoștință directă despre teze de doctorat cu subiecte din numismatica antică la universitățile din București, Iași, Timișoara.
18. Absolvent al Universității 'Babeș-Bolyai', și-a susținut doctoratul la Oxford în 2002 (Găzdac 2010). Cercetător dr. abilitat la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca și totodată cadru universitar, rămâne cel mai performant specialist al numismaticii Daciei antice. A produs (cu diverși colaboratori) un număr impresionant de monografii numismatice ale principalelor situri daco-romane sau ale unor tezaururi monetare – contribuții de nivel european, în engleză, cunoscute în întreaga lume. Participă la programe internaționale de cercetare, promovează metodele moderne de lucru și formează o serie de tineri specialiști. Lista publicațiilor sale este accesibilă pe Internet.
19. Doar Fr. Pap (decedat 2016) a continuat această linie de cercetare, în afara Universității (vezi Huszár, Pap și Winkler 1996; Pap 2002).
20. Doctorat susținut pe o temă de medalistică modernă (Călian 2003).

Bibliografie

- Ábrányi, H.B. și Soós, F. (2001) *Százéves a Magyar Numizmatikai Társulat 1901-2001*, Budapest: Argumentum Kiadó-Magyar Numizmatikai Társulat.
- Alföldy-Găzduc, Á. (2018) *Charon's Obol – between Religious Fervour and Daily Life Pragmatism. 'Ergo et inter mortuos avaritia vivit.'* *Coins in funerary contexts – Roman Dacia vs. Pannonia*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Ardevan, R. (1994) 'Institutul de Studii Clasice din Cluj', *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia* 39(1-2): 19-30.
- (1999-2000) 'Robert Göbl in memoriam', *Ephemeris Napocensis* 9-10: 365-8.
- (2005-2006) 'Kovács István emlékezete', *Numizmatikai Közlöny* 104-105: 177-80.
- (2009) 'În amintirea lui István Kovács (1880-1955)', *Buletinul Societății Numismatice Române* XCVIII-CIII (2004-2009), 1 (152-157): 225-32.
- Babelon, E. (1901) *Traité de monnaies grecques et romaines*, I-IV, 1901-1932, Paris: Ernest Leroux.
- Bărbulescu, M. (1978) 'Mihail Macrea. Viața și activitatea istorică (Studiu introductiv)', în M. Macrea *De la Burebista la Dacia postromană*, pp. 7-34, Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- Bonța, C. (2012) *Baroque Influences in Central-European Medal Work. The Seventeenth-Eighteenth Centuries*, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut.
- Breglia, L. (1961) 'Possibilità e limiti del contributo numismatico alla ricerca storica', *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica* 12-14, 1965-1967: 348-61.
- Budihălă, D.A. (2012) *Influențe romane pe valea Mureșului Inferior sec. I-IV p. Chr.*, teză de doctorat dactilografiată, Cluj-Napoca.
- Casoli, A. (2015) 'Review of *Numismatik Lehren in Europa*', în H-Soz-u-Kult, H-Nel reviews, July 2015, publicație online (<https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=44858>) [accesat: 25 septembrie 2022].
- Călian, L. (2003) *Heraldică medalistică central-europeană (secolele XVII-XIX)*, teză de doctorat dactilografiată, Cluj-Napoca.
- (2013) *Seria medaliiilor imperiale a lui Christian Wermuth în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei – Cluj-Napoca/ Die Kaiser-Suite Medaillen von Christian Wermuth im Münzkabinett des Siebenbürgisches Nationalmuseums-Klausenburg*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- (2014) *Medalii transilvane din colecțiile Esterházy și Delhaes aparținând colecției numismatice a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei/ The Transylvanian medals from the Esterházy and Delhaes collections belonging to the numismatic collection of the National History Museum of Transylvania*, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut.
- Călian, L. și Jude, M.M. (1995) *Catalogul medaliiilor napoleoniene din Cabinetul numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei/ Napoleonic medals catalogue*, Cluj-Napoca: Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei.
- Chirilă, E., Dănilă, Șt., Șteiu, N., Gudea, N., Chifor, I., Lucăcel, V. și Lakó, E. (1970) *Tezaure monetare din nordul Transilvaniei, sec. XVI-XVIII*, Zalău: Muzeul de Istorie și Artă.
- Chirilă, E. și Socolan, A. (1971) *Tezaure și descoperiri monetare din colecția Muzeului Județean Maramureș*, Baia Mare: Muzeul Județean Maramureș.
- Chirilă, E., Gudea, N. și Moldovan, Gh. (1972) *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Municipal Sighișoara*, Sighișoara: Muzeul Municipal Sighișoara.
- Chirilă, E., Gudea, N., Lazăr, V., și Zrinyi A. (1980), *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu-Mureș: Muzeul Județean Mureș.
- Christescu, V. (1929) *Viața economică a Daciei romane*, Pitești: Tip. artistică P. Mitu.
- Clain-Stefanelli, E. (1965) *Numismatics – an ancient science. A survey of its history. Contributions from the Museum of History and Technology*, Washington: U.S. Government Printing Office.
- Demian, N. (2012) *Sud-vestul fostei Dacii Apulensis (Banatul) între 275-380 p. Chr. pe baza izvoarelor numismatice*, teză de doctorat dactilografiată, Cluj-Napoca.

- Domocoș V.B. (2014) *Circulația monetară în spațiul dintre provinciile Dacia și Pannonia*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Dudău, O. (2006) *Circulația monetară în castele de trupe auxiliare din provincia Dacia*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica XXXVIII, Timișoara: Ed. Graphite.
- Emmerig H. (2005) *Vindobona docet. 40 Jahre Institut für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien 1965-2005*, Wien: Österreichische Numismatische Gesellschaft.
- Gaiu, C. și Găzdac C. (2006) 'Ad maiorem magistri gloriam!', în C. Gaiu și C. Găzdac (ed.) *Fontes historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, pp. 17-41, Biblioteca Muzeului Bistrița, Seria Historica 12, Bistrița – Cluj-Napoca: Ed. Accent.
- Găzdac, C. (2010) *Monetary circulation in Dacia and the provinces from the Middle and Lower Danube from Trajan to Constantine I (AD 106-337)²*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Ghitta, O. (coord.) (2012) *Istoria Universității 'Babeș-Bolyai'*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Glodariu, I. (1974) *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj: Ed. Dacia.
- Golimas, A.H. și Gheorghe, C.C. (1984) *Bibliografie numismatică românească – Bibliographia numismatica Daco-Romana*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Grierson, Ph. (1951) *Numismatics and History*, London: Historical Association (Great Britain).
- Gudea, N. și Ardevan, R. (1991) 'Eugen Chirilă (obituaire)', *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne* 35: 391-2.
- Horedt, K. (2014) *Și ce a dispărut mi-a devenit aievea. Amintiri*, Cluj-Napoca: Ed. Argonaut.
- Huszár, L. (1945) *Bethlen Gábor pénzei*, Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- Huszár, L., Pap, Fr. și Winkler, I. (1996) *Erdélyi éremműveltség a 16-18. században*, București: Ed. Kriterion.
- Ionescu, C. (1995) 'Constantin Moisil, numismat al antichității', *Revista Bistriței* 9: 319-28.
- Jones, A.H.M. (1956) 'Numismatics and history', în R.A.G. Carson și C.M. Kraay (ed.) *Essays in Roman Coinage Presented to Harold Mattingly*, pp. 13-33, Oxford: Oxford University Press.
- Kovács, I. (1909) 'Etruria pénzrendszere', *Erdélyi Múzeum* 26: 75-117.
- (1911) 'Le système monétaire de l'Étrurie', *Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség* 2: 128-73 (republicat în *Rivista italiana di numismatica e scienze affini* 24, 1911).
- Lazăr, I. (1982-1983) 'Octavian Floca – necrolog', *Sargetia* 16-17: 741-3.
- Lupu, C. (2002) 'Biografia profesorului Nicolae Lupu', *Acta Terrae Septemcastrensis* 1: 9-12.
- Macrea, M. (1969) *Viața în Dacia romană*, București: Ed. Științifică.
- (1978) *De la Burebista la Dacia postromană. Repere pentru o permanentă istorică* (ed. M. Bărbulescu), Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- Márki, S. (1922) *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története 1872-1922*, Szeged.
- Márki, S. și Pisztor M. (1896) *A kolozsvári magyar király Ferencz-József-Tudományegyetem története és statisztikája*, Kolozsvár.
- Mihăilescu-Bîrliiba, V. (1987) 'Iudita Winkler (1925-1985)', *Arheologia Moldovei* 11: 303-305.
- (2003) 'Scurt istoric al numismaticii', *Arheologia Moldovei* 26: 219-40.
- (2005) *Numismatica*, I, Iași: Editura Universității 'Al.I. Cuza'.
- Munteanu, M.S. (2010) *Provincia Dacia: istorie politică și numismatică*, Cluj-Napoca: Ed. Mediamira.
- Neagoe, S. (1980) *Viața universitară clujeană în perioada interbelică*, I-II, Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- Pap, Fr. (2002) *Repertoriul numismatic al Transilvaniei și Banatului în secolele XI-XX. Despre circulația monedei în Transilvania și Banat în secolele XI-XX*, Cluj-Napoca, 2002.
- Paulsen, R. (1933) *Die Münzprägung der Boier, mit Berücksichtigung der vorboiischen Prägungen*, Berlin: Verlag Heinrich Keller/Anton Schroll & Company.
- Petruț, D. (2017) 'Henrik Finály and Roman Dacia. The contributions of a 19th century Hungarian polymath to the development of Roman provincial archaeology in Transylvania', *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecenensis* 53: 43-62.
- Pink, K. (1939) *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*, Budapest: Institut für Münzkunde und Archaeologie der Peter Pázmány-Universität.

- Pîslaru, M. (2009) *The Roman Coins from Potaissa. Legionary Fortress and Ancient Town*, Cluj-Napoca: Ed. Mega.
- Pop, I.A. (1983) 'Structura învățământului istoriei la Universitatea din Cluj în epoca interbelică', *Revista de Istorie* 36(2): 169-77.
- Preda, C. (1973) *Monedele geto-dacilor*, București: Ed. Academiei RSR.
- (2008) *Enciclopedia de numismatică antică în România*, București: Ed. Enciclopedică.
- Protase, D. (1966) *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și a numismaticii*, Biblioteca de arheologie 9, București: Ed. Academiei RSR.
- Purece, S.I. (2008) *Circulația monetară în Dacia Inferior (sec. II-III p. Chr.) cu privire specială la Oltenia*, teză de doctorat dactilografată, Cluj-Napoca.
- Sabău, I. (1958) 'Circulația monetară în Transilvania secolelor XI-XIII, în lumina izvoarelor numismatice', *Studii și cercetări de numismatică* 2: 269-301.
- (1960) 'Contribuții la studiul circulației monetare în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIV-lea', *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară* 4: 7-58.
- Sabău, N. (2002) *Metamorfoze ale Barocului transilvan. I Sculptura*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- (2005) *Metamorfoze ale Barocului transilvan. II Pictura*, Cluj-Napoca: Ed. Dacia.
- Strack, P.L. (1931-1937) *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts* I (1931) – III (1937), Stuttgart: W. Kohlhammer.
- Suciu, V. (2000) *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Bibliotheca Musei Apulensis 14, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Șeptilici, R.M. (2013) *Moneta „barbară” din fostele provincii dacice și din teritoriile de la vestul lor în secolul IV p. Chr.*, teză de doctorat dactilografată, Cluj-Napoca.
- Vincze, Z. (2014) *A kolozsvári régészeti iskola a Pósta Béla-korszakban (1899-1919)*, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Weil, R. (1895) 'Zur Geschichte des Studiums der Numismatik', *Zeitschrift für Numismatik* 19: 245-62.
- Winkler, I. (1960) 'Despre activitatea numismatică a lui Mihály Papp Szathmári (1737-1812)', *Studii și cercetări de numismatică* 3: 433-47.